

Explaining the Theory of "the Essence of the Relationship between Expression and Meaning" in the Methodological Principles of Islamic Jurisprudence and Presenting its Legal Implications

Sajjad Afshar · Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) afsharsd@gmail.com

Amin Ebrahimzadeh · LLM in Private Law, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran. aminkebrahimzadeh000@gmail.com

Abstract

1. Introduction

Language serves as a fundamental cornerstone of human civilization, distinguishing humans from other species through its sophisticated capacity for expression, communication, and thought. This inherent capability not only facilitates interpersonal communication but also underpins the complex processes of human reasoning and conceptualization. The intricate relationship between language and thought is a subject of considerable interest across various disciplines, including linguistics, philosophy, and jurisprudence. Within the realm of legal scholarship, particularly in the context of Principles of Islamic jurisprudence (Uṣūl al-Fiqh) and its influence on the Iranian legal system, the exploration of the nature of the relationship between expression and meaning acquires a nuanced significance. This study aims to delve into the theoretical underpinnings of the "intrinsic" and "essence" views on the relationship between expression and meaning, assessing their implications for the legal domain, with a special focus on Shia jurisprudence and its impact on contract law in Iran. By examining the intrinsic nature of language and its role in the legal system, this research seeks to uncover the philosophical and jurisprudential dimensions that underlie legal interpretation and application.

2. Research Question

The central inquiry of this study revolves around the nature of the relationship between expression and meaning in the context of language and its implications for legal theory and practice. Specifically, the research question seeks to understand how the intrinsic and conventional theories of language affect the interpretation and formulation of legal principles, particularly in Principles of Islamic jurisprudence (Uṣūl al-Fiqh) and the Iranian legal system. This investigation is driven by a desire to elucidate the extent to which the intrinsic nature of language influences legal reasoning and contract formation, examining both the theoretical foundations and practical outcomes of this relationship in a legal context.

3. Research Hypothesis

The hypothesis posits that embracing an intrinsic view of the relationship between expression and meaning can lead to significant insights and advancements in legal theory and practice. This perspective, which acknowledges a direct and inherent connection between words and their meanings, could offer a more nuanced and effective framework for legal interpretation and the formulation of contracts. By rejecting the intermediary of conventional meanings, the intrinsic theory may allow for a deeper understanding of legal texts and the intentions behind them, potentially enhancing the precision and fairness of legal outcomes. This study hypothesizes that, despite historical criticisms and the limited adoption of the intrinsic theory among Shia jurists and Western thinkers, its implications for jurisprudence and the legal system in Iran are profound and warrant comprehensive exploration.

4. Methodology & Framework, if Applicable

This research adopts a descriptive-analytical methodology, leveraging both primary and secondary sources to explore the intrinsic and conventional theories of language within the domains of jurisprudence, legal theory, and philosophy of language. The study is interdisciplinary in nature, drawing upon insights from Islamic scholarship, Western philosophy, and semantics to construct a holistic view of the issues at hand. Through detailed textual analysis and critical examination of key texts in Shia jurisprudence, as well as works by Western philosophers and linguists, the research aims to elucidate the underlying principles and implications of the intrinsic theory of language for legal practice.

The theoretical framework is grounded in the principles of hermeneutics and interpretation, providing a lens through which the relationship between expression and meaning can be examined in depth. This approach enables a comprehensive analysis of the intrinsic and conventional theories, highlighting their strengths, limitations, and relevance to the contemporary legal landscape. By integrating perspectives from a variety of disciplines, the study seeks to uncover the multifaceted nature of language and its impact on the formulation and understanding of legal principles.

5. Results & Discussion

The exploration of the "Intrinsic Nature of the Relationship Between Expression and Meaning" within the context of language's role in Principles of Islamic jurisprudence (Uṣūl al-Fiqh) and legal interpretation yields both enlightening perspectives and significant challenges. The theory posits that language, in its most fundamental form, has an inherent connection between expressions and their meanings, which has implications for understanding the origins of human language and the legal importance of verbal formalities in transactions, particularly in Iranian jurisprudence. This intrinsic connection suggests a natural, direct comprehension of language that transcends learned conventions.

However, the theory faces substantial criticisms that challenge its universality and applicability. A core critique lies in the observable fact that individuals do not innately understand languages unfamiliar to them, nor do they always grasp the full spectrum of meanings in their mother tongue. This contradicts the theory's implication that the relationship between expression and meaning should be immediately apparent to all. Additionally, the process of naming and the application of new concepts further contest the theory's validity. The conventional nature of language development, especially in the creation of new words and meanings, indicates a learned rather than an intrinsic understanding.

These criticisms reflect broader debates within linguistics and philosophy, notably regarding Chomsky's theories. The challenges to the intrinsic theory highlight the complex interplay between nature and convention in language acquisition and understanding. In the legal domain, the theory's limitations become particularly evident in the context of modern legal concepts and terminologies, which are often culturally and temporally specific. The intrinsic theory struggles to account for the evolution and diversity of legal language, underscoring

the predominance of conventionalism in the development and interpretation of legal terms.

6. Conclusion

Upon thorough examination, the intrinsic theory, while offering valuable insights into the nature of language and its origins, ultimately falls short in addressing the complexities of language understanding and legal interpretation. The empirical challenges and philosophical criticisms against the theory underscore its limitations in fully accounting for the dynamic and evolving nature of language and legal discourse. The concept of Divine Conventionalism emerges as a more viable alternative within Principles of Islamic jurisprudence (Uṣūl al-Fiqh), positing that language's establishment and development are divinely ordained yet executed through human agency. This view harmonizes the divine aspect of language's origin with the practical realities of its human-driven evolution, offering a framework that accommodates both the sanctity and the variability of linguistic expression and meaning.

The study's findings suggest a reevaluation of the intrinsic theory's premises and encourage a more nuanced understanding of language's role in legal theory and practice. While the intrinsic connection between expression and meaning presents a compelling philosophical idea, the realities of language usage, especially in legal contexts, necessitate a more flexible and context-sensitive approach. The adoption of Divine Conventionalism within Shia jurisprudence represents an attempt to bridge the gap between the innate capacities for speech and thought and the contingent nature of linguistic conventions. This approach acknowledges the foundational role of divine providence in establishing language while recognizing the human capacity for innovation and adaptation in its ongoing development.

In conclusion, the intricate relationship between language and law, encapsulated in the debate between intrinsic and conventional theories of meaning, reveals the depth and complexity of jurisprudential inquiry. The study underscores the importance of a multidisciplinary approach that integrates linguistic, philosophical, and legal perspectives, contributing to a richer and more comprehensive understanding of the principles underlying legal interpretation and application.

Keywords: Divine Conventionalism, Conventional Implication, Intrinsic Implication, Implication of Literal Meaning, Relationship Between Expression and Meaning.

تبیین نظریه «ذاتی بودن رابطه لفظ و معنا» در اصول فقه امامیه و ارائه آثار حقوقی آن

سجاد افشار • استادیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

afsharsd@gmail.com

(نویسنده مسئول)

امین ابراهیم‌زاده • دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

aminebrahimzadeh000@gmail.com

چکیده

بحث از چگونگی دلالت لفظ بر معنا، یکی از اولین و مهم‌ترین مسائل علم اصول فقه و مبادی زبان‌شناختی - فلسفی علم اصول است که نشان‌دهنده توانایی این علم در حل فلسفی مهم‌ترین پرسش‌های زبانی است. نظریه مشهور میان فلاسفه غربی و همچنین اصولیون شیعه، «وضعی بودن» رابطه لفظ و معنا است. با این همه، قول به «ذاتی بودن» رابطه لفظ و معنا در غرب حامیان شاخصی از افلاطون تا چامسکی داشته است. مقاله حاضر با رویکرد توصیفی تحلیلی کوشیده است تا ضمن معرفی و تبیین دیدگاه «ذاتی بودن رابطه میان لفظ و معنا»، آثار و نتایج آن را در تاریخ نظام حقوقی کشور مورد بررسی قرار دهد و به واکاوی نظریه ذاتی بودن در میان نظرات علمای اصول فقه شیعه و به‌علاوه در دیدگاه صاحب‌نظران مغرب‌زمین بپردازد. همچنین، مسائل پیرامونی این نظریه از قبیل نقاط قوت و اشکالاتی که بر این نظریه وارد شده است و البته بررسی آثار پذیرش این دیدگاه در نظام حقوقی کنونی، دور از نظر نگارندگان نبوده است. ماحصل پژوهش آن است که به‌رغم نقاط قوت تحلیلی نظریه ذاتی بودن، ادله اقامه شده برای این نظریه ناکافی و پذیرش آن مورد تردید است.

واژگان کلیدی: وضع الهی، دلالت وضعی، دلالت ذاتی، دلالت لفظ بر معنا، رابطه لفظ و معنا.

مقدمه

«زبان» از مختصات و ویژگی‌های اصلی انسان است؛ قوه‌ای که به سبب شکل متکامل آن، آدمی را از دیگر موجودات جهان هستی متمایز کرده است. انسان‌ها از طریق زبان، آرا، افکار و عواطف خود را به هموعان خود منتقل می‌کنند. بخش عمده‌ای از مدنی بالطبع بودن انسان - که مورد توجه بسیاری از فیلسوفان قدیم و جدید قرار گرفته - ناشی از برخورداری او از عنصر زبان است. مطابق دیدگاه مشهور در ارتباط زبانی، کاربرد اصلی زبان عبارت است از قادر ساختن گوینده کلام نسبت به انتقال اندیشه خود به شنونده. گوینده (یا نویسنده) واژه‌های مورد نظر خود را به کار می‌گیرد با این رویکرد که شنونده (خواننده) از مجموع این واژگان و البته اوضاع و احوال بیان آن‌ها، بتواند مقصود وی را استنباط کند (Gauker, 2003, p. 3). نقش زبان در زندگی انسان تنها به برقراری ارتباط محدود نمی‌شود. زبان افزون‌بر اینکه عامل ارتباط میان انسان‌هاست، ابزار اصلی اندیشیدن انسان نیز هست. به عبارت دیگر، اندیشه انسان وابسته به عنصر زبان است. انسان به کمک زبان می‌اندیشد و از این روست که در علم منطق، فصل انسان از دیگر حیوانات را ویژگی «نطق» او می‌دانند. به عبارت دیگر، انسان هم به یاری زبان می‌اندیشد و هم مقاصد خود را بیان می‌کند.

تکیه اساسی زبانی بر دو عنصر «لفظ»^۱ و «معنا»^۲ است. با به کارگیری این دو عنصر، گوینده یا شنونده قادر به انتقال مقصود خود به مخاطب خواهد بود. اینکه چه نسبتی میان این دو عنصر وجود دارد و چگونه ذهن از خواندن یا شنیدن لفظ به معنا می‌رسد، همواره در دو عرصه علم و فلسفه، اندیشه زبان‌شناسان، معناشناسان، فیلسوفان زبان، فیلسوفان تحلیلی و پژوهندگان حوزه هرمنوتیک و تفسیر را درگیر کرده است. این موضوع در علم اصول فقه شیعه نیز به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. دلیل اصلی این موضوع نیز آن است که اصول در پی ارائه روش درست فهم حکم شارع است و از این رو فهم و تحلیل کلام او را پیگیری می‌کند. بر همین اساس، چگونگی رسیدن مخاطب به معنای کلام شارع از الفاظ قرآن و روایات در ابتدای مبحث الفاظ علم اصول مورد بحث قرار می‌گیرد. از آنجاکه اصول فقه امامیه تأثیر مستقیمی بر قواعد فهم و استنباط حقوق

1. Expression

2. Meaning

موضوعه ایران دارد، تحقیقات اصولیان در این حوزه نتایج زیادی در عرصه حقوق نیز داشته است. به طور معمول، نسبت رابطه لفظ و معنا در قالب دو نظریه کلی «وضعی» و «ذاتی» تعریف می‌شود که البته هریک تقریرها و تفسیرهای گوناگونی دارند. قول به ذاتی بودن رابطه میان لفظ و معنا چه در میان اصولیان شیعه و چه در میان متفکران غربی به‌رغم نقاط قوت تحلیلی نظریه ذاتی به علت اشکالات سترگی که بر این نظریه وارد شده است - مانند جهل مردم به زبان غیرمادری یا برخی واژه‌های زبان مادری - قائلان اندکی دارد. با این حال، به نظر می‌رسد که این دیدگاه نتایجی در تاریخ فقه امامیه و نظام حقوقی ایران داشته است. مقاله حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی می‌کوشد تا ضمن معرفی دیدگاه ذاتی بودن رابطه میان لفظ و معنا، آثار و نتایج آن را در تاریخ نظام حقوقی کشور مورد بررسی قرار دهد. این موضوع به‌ویژه از آنجا دارای اهمیت است که نظام حقوقی ایران تا اندازه بسیار زیادی تابع فقه امامیه و روش استدلال آن - یعنی علم اصول - است. پژوهش حاضر مطالعه‌ای بین‌رشته‌ای است که افزون بر آثار فقهی و حقوقی و اصولی، به منابع حوزه فلسفه زبان، فلسفه تحلیلی و معناشناسی نیز رجوع کرده است. بدین منظور، ابتدا ماهیت علاقه میان لفظ و معنا و سپس هریک از نظریه‌های وضعی و ذاتی مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت و تأثیر نظریه ذاتی بر نظام حقوقی - از جمله حقوق قراردادها - ارزیابی خواهد شد. در اصول شیعه، پذیرش نظریه ذاتی مستلزم رد هرگونه واسطه میان لفظ و معنا، ارتباط و تلائم ذاتی میان این دو و تأثیرگذاری واقعی - و نه جعلی - الفاظ بر امور تکوینی و اعتباری از جمله انعقاد قراردادهاست.

در پایان مقدمه ذکر این نکته لازم است که جز در برخی کتاب‌های انگشت‌شمار، به نظریه ذاتی حداکثر در سه یا چهار سطر پرداخته شده و همین بحث اندک و حاشیه‌ای نیز نشان‌دهنده گوشه‌ای از ظرفیت علم اصول فقه شیعه در پاسخ‌گویی به برخی پرسش‌های مهم فلسفی و حقوقی از جمله چگونگی تکوین زبان انسانی و نیز چگونگی سازوکار ایجاد اثر حقوقی در قراردادهاست.

در این زمینه و موضوع، پژوهش‌هایی ولو اندک صورت گرفته که منجر به تقریر مقالاتی نیز شده است. برای مثال، در برخی از این مقالات به موضوع دلالت الفاظ بر معانی از دیدگاه اصولیان و زبان‌شناسان پرداخته شده است (کاملان و یزدانی‌فر، ۱۳۹۲) یا در برخی دیگر، رابطه لفظ و معنا در ساختار نظام‌هانگ قرآن کریم مورد بررسی قرار گرفته است (خوش‌منش، ۱۳۹۶). همچنین،

برخی دیگر از مقالات به بررسی تطبیقی میان لفظ و معنا در دیدگاه عده‌ای از کارشناسان این موضوع پرداخته‌اند (خاتمی سبزواری، ۱۳۹۹). مقالات دیگری نیز در این باره به رشته تحریر درآمده‌اند که به خاطر پرهیز از اطاله کلام از بیان آن‌ها خودداری می‌شود. آنچه تحقیق حاضر را از تحقیقات پیشین متمایز می‌کند و در واقع، نوآوری این پژوهش تلقی می‌شود، این است که در این مقاله سعی شده است تا افزون بر بیان رابطه لفظ و معنا، به‌طور ویژه به نظریه ذاتی بودن ارتباط میان آن دو اشاره شود و ابعاد مختلف آن از جمله بررسی آن در اصول فقه شیعه و همچنین، مغرب‌زمین، مدعای آن، آثار حقوقی آن، انتقادات وارد بر آن و... مورد پژوهش قرار گیرد.

۱. رابطه لفظ و معنا

انسان همواره معانی، مفاهیم و صورت‌هایی در ذهن دارد که آن‌ها را با مجموعه‌ای از اصوات که لفظ نامیده می‌شوند، مورد انتقال قرار می‌دهد. هنگامی که فردی کتباً یا شفاهاً کلامی را با مخاطب خود مطرح می‌سازد، از ابزار لفظ یا نشانه برای رساندن معنا استفاده می‌کند. لفظ و معنا دو مؤلفه اصلی ایجاد و انتقال کلام هستند و در فرایند زبانی، هیچ‌یک بدون دیگری کاربردی ندارند. این الفاظ، از اصوات گفتاری آغاز می‌شوند و به سطح واژه و جمله می‌رسند (اتکینسون و همکاران، ۱۳۸۵، ص. ۳۲۲).

این پرسش که چگونه مجموعه مشخصی از اصوات و حروف - یعنی لفظ یا جمله خاص - معنای مشخصی را انتقال می‌دهد، از قدیم ذهن فیلسوفان و دانشمندان علوم تجربی را به خود مشغول کرده است. به عبارت دیگر، ماهیت رابطه و پیوند دو عنصر لفظ و معنا در فرایند اندیشیدن و انتقال معنا، از پرسش‌های اساسی علوم زبانی و معنایی است. ادراک و فهمیدن زبان، با شنیدن الفاظی آغاز می‌شود که برای مخاطب معنادار هستند. پس اینکه چگونه ترکیب حروف «م»، «ی» و «ز»، شیء مشخصی را در ذهن مخاطب تصویر می‌کند که برای مثال، ترکیب حروف «آ» و «ب» چنین تصویری ایجاد نمی‌کند، همواره موضوع تأملات فلسفی و علمی بوده است. معناشناسان و فیلسوفان زبان از چگونگی رابطه میان لفظ و معنا می‌پرسند و منطقیون، در بیان اقسام و ماهیت دلالت، به‌طور مفصل از چگونگی دلالت لفظ بر معنا بحث می‌کنند. از دیدگاه منطقیون، به هر شیء که هنگام آگاهی از آن، ذهن به وجود شیء دیگری منتقل شود، «دال» و به آن شیء دیگر، «مدلول» اطلاق می‌شود. همچنین، از عملی که دال انجام می‌دهد، به اصطلاح با

عنوان «دلالت» یاد می‌شود. دلالت به سه قسم عقلی، طبعی و وضعی تقسیم می‌شود. دلالت عقلی هنگامی برقرار می‌شود که میان دال و مدلول، ملازمه ذاتی برقرار باشد مانند دلالتی که دیدن نور بر وجود آتش یا شنیدن صدا بر وجود متکلم دارد. دلالت طبعی در جایی است که ملازمه میان دال و مدلول، طبعی است؛ یعنی طبع انسان اقتضای آن را دارد. برای مثال، از سرخی چهره می‌توان به شرمساری فرد پی برد. ملازمه در دلالت وضعی نیز مبتنی بر وضع و قرارداد است. برای مثال، قرارداد می‌شود که از فلان نماد هندسی یا حسابی، فلان معنا برداشت شود (مظفر، ۱۳۹۲، ج ۱، صص. ۵۹-۶۲).

در برخی نوشته‌ها به اصول لفظی در موضوع ارتباط میان الفاظ و معانی اشاره شده است. در این زمینه مطرح شده است که اصول لفظی ابزاری هستند برای کشف مراد گوینده یک کلام، اما این کشف حقیقی نیست، بلکه قانونی است که باید آن را به مثابه فرض حقوقی تلقی کرد. به عبارت دیگر، مقتضای جنبه هنجاری وضع (رابطه میان لفظ و معنا) این است که گوینده و مخاطب، متعهد در به‌کارگیری درست این قواعد و اصول باشند. برای همین، مخاطب بر اساس این پیش‌فرض که گوینده لفظ را بر اساس قاعده وضع در معنای موضوع له به کار می‌برد، معنایی را به گوینده نسبت می‌دهد. از این قاعده با عنوان «اصالة الظهور» یاد می‌شود (شاهنوش فروشانی، ۱۴۰۲، ص. ۷).

میان لفظ و معنا هم رابطه دلالت وجود دارد. هر زبان از مجموعه‌ای از الفاظ و معانی تشکیل می‌شود که هر لفظ آن با معنایی خاص پیوند دارد و تصور آن موجب تصور معنای مرتبط می‌شود. این پیوند و اقتران میان لفظ و معنای خاص را دلالت، لفظ را دال و معنای مدنظر را مدلول گویند (صدر، ۱۴۲۲ق، ج ۱، ص. ۵۸). پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که کیفیت این دلالت چیست و چگونه ذهن از لفظ به سوی معنا رهنمون می‌شود. آیا دلالت فوق را باید وضعی دانست یا به وجود رابطه‌ای حقیقی میان این دو هویت قائل شد و دلالت لفظ بر معنا را دلالتی عقلی یا طبعی تشخیص داد؟ به عبارت بهتر، آیا وضع و قراردادی وجود داشته است که از لفظ میز معنای خاصی برداشت شود یا میان ذات حروف تشکیل‌دهنده این لفظ و معنای مدنظر از آن، صرف‌نظر از وضع و قرارداد، رابطه‌ای وجود داشته است؟ این موضوع همواره در ابتدای مبحث «الفاظ» در علم اصول فقه مورد بررسی محققان اصولی قرار گرفته و یکی از مبادی زبان‌شناختی علم اصول است.

قریب به اتفاق اصولیان و منطقیان، رابطه بالا را وضعی توصیف می‌کنند. با این حال، پژوهش حاضر در پی مطالعه نظریه رقیب نظریه مشهور - یعنی ذاتی دانستن رابطه لفظ و معنا - است. از این رو، به نظریه وضعی تنها در حد ضرورت و برای شناسایی تفاوت‌های آن با دیدگاه ذاتی پرداخته شده است.

۱.۱. رابطه لفظ و معنا از دیدگاه زبان‌شناسان

همیشه میان دو گروه از زبان‌شناسان درباره ارتباط و رابطه میان لفظ و معنا اختلاف وجود داشته است؛ به طوری که عده‌ای از ایشان ارتباط میان این دو را ناشی از طبیعت آن‌ها دانسته‌اند که از همین دیدگاه، مکتب فکری طبیعیان به وجود آمد و عده‌ای دیگر ارتباط و رابطه میان این دو را ناشی از قرارداد و به عبارت دیگر، وضع دانسته‌اند که همین موجب ایجاد مکتبی به نام قراردادی‌ها شد. دسته نخست، یعنی کسانی که ارتباط میان لفظ و معنا را ناشی از طبیعت آن دو می‌دانستند، بر این عقیده بودند که میان شیء و نامی که بر آن قرار داده شده است یا به عبارت دیگر، میان اشیا و واژگان و کلماتی که به آن‌ها اشاره می‌کنند، رابطه‌ای طبیعی و ناشی از طبیعت و ذات آن اشیا وجود دارد. برای مثال، افلاطون از فلاسفه بزرگ باستان، معتقد بود رابطه میان لفظ و معنا، رابطه کاملاً ذاتی و طبیعی است و به هیچ وجه نمی‌تواند ناشی از قرارداد میان اشخاص باشد. وی حتی معتقد بود که معنای هر کلمه را می‌توان از صورت آوایی آن برداشت کرد، اما دسته دوم، یعنی کسانی که ارتباط میان لفظ و معنا را ناشی از قرارداد و جعل می‌دانستند، معتقد بودند که هیچ‌گونه رابطه طبیعی و ذاتی میان اشیا و واژگانی که بر آن‌ها اطلاق می‌شوند، وجود ندارد و تنها رابطه قراردادی میان آن دو استوار است. به عبارت بهتر، در اثر جعل، وضع و قرارداد میان اشخاص است که بر شیئی نامی را قرار می‌دهند. برای مثال، ارسطو برخلاف افلاطون معتقد به همین نظر بود و اعتقاد داشت که علت به وجود آمدن هر لفظی برای شیئی، توافق دو یا چند شخص بوده است. بنابراین، رابطه میان لفظ و معنا از نظر وی، رابطه‌ای کاملاً قراردادی و ناشی از وضع و جعل بود (کاملان و یزدانی‌فر، ۱۳۹۲، صص. ۵-۶).

زبان‌شناسان درباره خاستگاه رابطه و ارتباط میان لفظ و معنا، از قانونی به نام «قانون تداعی معانی» صحبت می‌کنند. ایشان معتقدند هنگامی که به مفهومی اشاره می‌شود، ناخودآگاه ذهن انسان به سوی مفاهیم مشابه با آن رهنمون می‌شود. برای مثال، هرگاه مفهومی به نام جرم مطرح

می‌شود، ذهن انسان به‌طور غیرارادی به سمت مجازات، دادگاه و مفاهیمی از این دست که دارای رابطه‌ای عمیق با آن کلمه هستند، حرکت می‌کند (پارسا، ۱۳۷۴، صص. ۱۶۹-۱۷۰).

در خصوص اینکه زبان‌شناسان در دنیا درباره منشأ زبان چه دیدگاهی دارند، از گذشته‌های دور همیشه اختلاف وجود داشته است. گروهی از آن‌ها اعتقاد داشتند که منشأ زبان، وحی بوده و از جانب خداوند آمده است در حالی که گروهی دیگر معتقد بودند که منشأ زبان و الفاظ تنها وضع بشر است. این اختلاف ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۹۹۰، با انتشار شماره‌ای از نشریه علوم رفتاری و مغزی اوضاع کاملاً متحول شد. در این مقاله بیان شده بود که تطور زبان از پیدایش و تحولات هیچ‌یک از دیگر ویژگی‌ها یا خصایص انسانی رازآمیزتر نیست و اثبات کرد که شکست اولیه پژوهش‌های این حوزه محصول عدم تلفیق شواهد و مدارک موجود بوده است (کاملان و یزدانی‌فر، ۱۳۹۲، ص. ۱۸). در واقع، در این مقاله اثبات شد که واضع لفظ خداوند متعال نیست و فرایند وضع الفاظ به این صورت است که گروهی از افراد بر اساس شمّ زبانی خود یا در راستای نوعی برنامه‌ریزی زبانی برای نخستین‌بار عمل وضع را در مورد واژه‌ای انجام می‌دهند. در ادامه، اگر افراد و گروه‌های دیگر این موضوع را پذیرفتند، استفاده از آن واژه به تدریج رایج می‌شود و اگر نپذیرفتند، این وضع موفق نمی‌شود و از بین می‌رود (طیب، ۱۳۷۴، ص. ۱۶۸).

۲.۱. رابطه لفظ و معنا از دیدگاه اصولیان

دقیقاً همان اختلافی که میان زبان‌شناسان درباره رابطه میان لفظ و معنا وجود داشت، در میان اصولیان نیز وجود داشت. به این معنی که برخی از علمای اصول معتقدند که ارتباط و رابطه میان الفاظ و معانی، رابطه‌ای کاملاً طبیعی و ذاتی است. در مقابل، عده‌ای دیگر از علمای اصول که عهده‌دار نظر مشهور هستند، معتقدند که رابطه میان این دو نه به صورت ذاتی و طبیعی، بلکه به صورت کاملاً قراردادی و ناشی از وضع و جعل است.

علمای علم اصول درباره خاستگاه رابطه و ارتباط میان لفظ و معنا دیدگاه‌های متفاوتی با یکدیگر دارند که برای جلوگیری از تطویل کلام تنها به برخی از آن‌ها اشاره مختصری می‌شود. عده‌ای از ایشان، بحث را به سمت تقسیم‌بندی معروف در خصوص وضع یعنی وضع تعیینی و تعیینی برده‌اند؛ زیرا معتقد به صحت این نوع تقسیم‌بندی هستند (آخوند خراسانی، ۱۴۰۹ق، ج ۱،

ص. ۱۰؛ موسوی بجنوردی، ۱۳۹۷، ج ۱، ص. ۱۵). برخی دیگر از علمای علم اصول خاستگاه این ارتباط را «جعل ملازمه» میان لفظ و معنا و اعتبار میان آن دو دانسته‌اند. در واقع، این دسته از علمای علم اصول وضع را عبارت از ملازمه واقعی می‌دانند که در اثر اعتبار حاصل شده است. اگر بخواهیم از منظر این دیدگاه به صحت تقسیم‌بندی وضع به تعینی و تعینی نگاه کنیم، باید معتقد باشیم که این نوع تقسیم‌بندی درست به نظر می‌رسد؛ زیرا این ملازمه واقعی میان لفظ و معنا گاه از طریق جعل و قرارداد حاصل می‌شود و گاه نیز علت آن کثرت استعمال است. عده‌ای دیگر از علمای علم اصول خاستگاه و مبنای ارتباط میان الفاظ و معانی را بر مبنای دیدگاه تعهد پیش برده‌اند. این دسته از علمای علم اصول معتقدند که وضع عبارت از یک تعهد است. عده‌ای طبق این دیدگاه حکم بر صحت تقسیم‌بندی وضع به تعینی و تعینی داده‌اند؛ زیرا معتقدند اگر این تعهدی که ایجاد می‌شود، بدوی و ابتدایی باشد، با وضع تعینی مواجه خواهیم بود و اگر ابتدایی نباشد، بلکه ناشی از کثرت استعمال باشد، با وضع تعینی سروکار خواهیم داشت؛ هرچند در مقابل این عده از علمای اصول استدلال شده است که هنگامی که از یک تعهد سخن می‌رود، تنها می‌توان از وضع تعینی نام برد؛ زیرا ایجاد تعهد مانند یک قرارداد، جعل و وضع است (نورمفیدی، ۱۳۹۱). بنابراین، سخن گفتن از وضع تعینی در جایی که با تعهد سروکار داریم، ناصواب به نظر می‌رسد. برای همین، این دسته از علمای علم اصول مخالف سرسخت تأیید تقسیم‌بندی وضع به تعینی و تعینی شده‌اند. در این زمینه مبانی متعدد دیگری نیز بیان شده است که پرداختن به آن‌ها و همچنین، بررسی دقیق‌تر مبانی پیش‌گفته، خود نیاز به پژوهشی مجزا دارد و می‌تواند به‌طور جداگانه موضوع مقاله‌ای علمی باشد.

۲. نظریه وضعی در علم اصول

همان‌گونه که گذشت، از نظر مشهور اهل منطق و اصول، نسبت میان لفظ و معنا نسبتی بیرونی و قراردادی حاصل از فرایندی به نام «وضع» است. در واقع، ترکیبی از حروف، هویتی را به نام لفظ ایجاد می‌کنند که بر اساس وضع و قرارداد، معنایی را بیان می‌کنند. بنابراین، در این میان با سه هویت لفظ، معنا و رابطه وضعی میان این دو مواجه هستیم. در بیان ماهیت وضع، میان طرف‌داران این دیدگاه اختلاف است و نظریاتی مانند تعهد، وجود تنزیلی، قرن اکید و اعتبار مطرح شده‌اند که بحث درباره آن‌ها از نوشتار حاضر خروج موضوعی دارد (افشار، ۱۳۹۳، صص. ۱۹-۲۲).

وضع به واضع نیاز دارد. بنابراین، وضعی بودن رابطه لفظ و معنا نیازمند وجود واضع یا واضعان این رابطه است. حاصل تصمیم این واضع یا واضعان آن شده است که میان ترکیبی از حروف با یک معنای به خصوص رابطه‌ای خاص ایجاد شود. این رابطه به گونه‌ای تنظیم شده است که ذهن مخاطب با شنیدن یا خواندن آن ترکیب از حروف به سوی معنای مدنظر رهنمون شود. اگر این واضع، فرد یا افراد خاصی باشد یا به عبارت دقیق اصولی، جعل و اختصاص صورت گرفته باشد یا به عبارت دیگر، وضع برآمده از اراده فرد یا افراد خاصی باشد، به اصطلاح با «وضع تعینی» مواجه خواهیم بود (قافی و شریعتی، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۷۲). برای مثال، وقتی که مخترعی بر شیء اختراع شده خود، نام مشخصی قرار می‌دهد یا قانون‌گذار، نهاد مالی جدیدی ایجاد می‌کند و آن را «اوراق مشارکت» یا «صکوک» می‌نامد، وضع تعینی رخ داده است. برقراری ارتباط با این اصطلاح در متن، تنها در گروی آشنایی با این وضع از سوی مخاطب است. در مقابل، وضع تعینی در اثر کثرت استعمال ایجاد می‌شود. برای مثال، پس از هجرت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به «یثرب»، این شهر مدینه‌النبی خوانده شد و رفته‌رفته به وضع تعینی به نام «مدینه» معروف شد. در وضع تعینی، کثرت استعمال یک لفظ در یک معنا باعث می‌شود که ذهن مخاطب به محض شنیدن لفظ به معنا منتقل شود (قافی و شریعتی، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۷۲).

مشهور اصولیان به تعینی بودن الفاظ زبان برای معانی اعتقاد دارند. بدین معنی که عرف سخن‌گویان هر زبان، در طول زمان واژه‌های خاصی را برای بیان مقاصد مورد نظر خود تعیین و به این ترتیب، زبان توسعه یافته است. در مقابل، برخی وضع لغات زبان را مستقیماً فعل ربوبی دانسته‌اند و به وضع الهی زبان اعتقاد دارند (نابینی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، صص ۲۹-۳۱؛ غروی اصفهانی، ۱۳۸۸، صص ۲۱۳-۲۱۴). ناگفته نماند که نظریه وضع تعینی در بنیادهای دینی مورد پذیرش نیست و اگر ادعا شود که پذیرش آن، راه را برای قرائتی سکولاریستی از دین باز می‌کند، پربیراه نرفته‌ایم؛ زیرا اگر این نوع از وضع پذیرفته شود، مفهوم آن این خواهد بود که از ابتدای خلقت چیزی وجود نداشته و این انسان بوده که توانسته است برای هر چیزی لفظی را قرار دهد. این در حالی است که احادیثی در این زمینه وجود دارند که این مطلب را به درستی هر چه تمام‌تر نفی می‌کنند. برای مثال، گفته شده که نظر مشهور مفسران اسلامی این است که حضرت آدم (علیه السلام) تمام لغات را می‌دانسته و تعلیم نیز داده‌اند؛ «وَهُوَ الْمَشْهُورُ أَنْ الْمُرَادَ أَسْمَاءُ كُلِّ مَا

خَلَقَ اللَّهُ مِنْ أَجْناسِ الْمُحَدَّثَاتِ مِنْ جَمِيعِ اللُّغَاتِ الْمُخْتَلَفَةِ الَّتِي يَتَكَلَّمُ بِهَا وَلَدُ آدَمَ الْيَوْمَ مِنَ الْعَرَبِيَّةِ وَالْفَارِسِيَّةِ وَالرُّومِيَّةِ وَغَيْرِهَا، وَكَانَ وَلَدُ آدَمَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) يَتَكَلَّمُونَ بِهَذِهِ اللُّغَاتِ فَلَمَّا مَاتَ آدَمُ وَتَفَرَّقَ وَلَدُهُ فِي نَوَاحِي الْعَالَمِ تَكَلَّمَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ بِلُغَةٍ مُعَيَّنَةٍ مِنْ تِلْكَ اللُّغَاتِ، فَغَلَبَ عَلَيْهِ ذَلِكَ اللِّسَانُ، فَلَمَّا طَالَتِ الْمُدَّةُ وَمَاتَ مِنْهُمْ قَرْنٌ بَعْدَ قَرْنٍ نَسُوا سَائِرَ اللُّغَاتِ، فَهَذَا هُوَ السَّبَبُ فِي تَغْيِيرِ الْأَلْسِنَةِ فِي وَلَدِ آدَمَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)» (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص. ۳۹۸). یا در روایت نقل شده از جعفر بن محمد صوفی از حضرت اباجعفر محمد بن علی الرضا (علیه السلام) آمده است که به خدا سوگند! رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به ۷۲ زبان می خواند و می نوشت (صدوق، ۱۳۹۷، ج ۱، ص. ۴۲۹) یا در روایت نقل شده از یحیی بن عمران حلبی از پدرش از حضرت ابی عبدالله (علیه السلام) آمده است که پیامبر (صلی الله علیه و آله) به هر زبانی می توانسته اند انذار کنند (صدوق، ۱۳۹۷، ج ۱، ص. ۴۳۱).

۳. نظریه ذاتی بودن الفاظ

در مقابل قول به وضعی بودن رابطه میان لفظ و معنا، نظریه‌ای دیگر این رابطه را غیر وضعی و به اصطلاح «ذاتی» می داند. در این بخش، دیدگاه حامیان نظریه ذاتی بررسی می شود.

۱.۳. نظریه ذاتی بودن الفاظ در مغرب زمین

در مغرب زمین - به ویژه نظام‌های تابع فلسفه تحلیلی - اکثریت اندیشمندان مانند اصولیان شیعه به وضعی بودن رابطه میان لفظ و معنا گرایش دارند. با این حال، نوع طرح بحث و تقسیم بندی مباحث در میان آنان متفاوت است و نظریاتی مانند «ارجاعی»^۱ و «گزاره‌ای»^۲ در تبیین کیفیت پیوند این دو هویت به کار می روند که شرح آن‌ها خارج از بحث حاضر است.

در دهه‌های اخیر، نظریه اقلیت - یعنی ذاتی بودن زبان - در مغرب زمین توسط اندیشمندان و زبان شناس برجسته آمریکایی - نوام چامسکی^۳ - دوباره طرح شده و اهمیت یافته است. نظریه چامسکی درباره ماهیت زبان، واجد مباحث پیچیده و متعددی در خصوص صدق و کذب جملات، رابطه معناشناسی با دستور زبان، نحوه ارجاع واژه به معنا و... است؛ به گونه‌ای که فهم و توضیح این دیدگاه حتی برای برخی زبان شناسان نیز دشوار ارزیابی شده است. با این حال، آن بخش از

1. Referential Theory
2. Propositional Theory
3. Noam Chomsky (1928)

نظریه چامسکی که به بحث حاضر ارتباط دارد، این است که معانی با الفاظ نسبت ذاتی^۱ دارند (McGilvray, 1998, p. 225). بر اساس این دیدگاه، لفظ و معنا دو چیز متفاوت و جدا از هم نیستند تا بتوان از رابطه آنان پرسید. در این تئوری، واژه‌ها نه تنها به امور خارجی بر نمی‌گردند، بلکه اساساً میان معنای واژه و جایگاه زبانی و دستوری آن در جمله نمی‌توان تفکیک صورت داد؛ به گونه‌ای که معنا، بخشی جدانشدنی از ساختار لفظ است. چامسکی اساساً این ایده را که واژه‌ها با اموری در دنیای خارج رابطه دارند، رد می‌کند؛ موضوعی که در غرب به‌طور ویژه مورد تأکید نظریه ارجاعی قرار گرفته است. از آنجاکه دیدگاه چامسکی و پیروانش، روابط معناشناختی خارج از لفظ را رد می‌کند و آن را موضوعی درون لفظ می‌داند، نظریه ایشان به نظریه «معناشناختی درون‌گرا» یا «سمانتیک درون‌گرا»^۲ شهرت یافته است.

اساس علمی نظریه سمانتیک درون‌گرا به پذیرش مفهوم «فطرت» یا «طبیعت»^۳ برمی‌گردد. چامسکی در بررسی‌های تجربی خود درباره یادگیری زبان مادری توسط کودکان، به قهری بودن آشنایی افراد با زبان مادری خود حکم می‌کند. از نظر او، زبان فرایندی درونی است که در نهاد کودک وجود دارد نه اینکه پدیده‌ای بیرونی و موضوعی باشد که از خارج به فرد تحمیل می‌شود. اگر زبان، درونی و فطری نبود، کودکان یک یا دو ساله نمی‌توانستند به راحتی تمام ساختارهای پیچیده زبانی را بیاموزند (Chomsky, 2002, p. 93). از نظر وی، تسلط زبان‌شناختی کودکان عادی، مستحکم‌تر و کامل‌تر از آن است که آن را ناشی از داده‌های محیطی بدانیم. کودکان فقط تعداد محدودی از کلمات و جملات را در محیط زندگی خود می‌شنوند که بیشتر آن‌ها نیز از لحاظ دستوری، ساختار ضعیفی دارند. با این حال، آن‌ها با شتاب و به صورتی کاملاً هماهنگ، نظامی پیچیده از قواعد را برای ایجاد تعداد نامحدودی از جمله‌های زبانی در نهاد خود ایجاد می‌کنند. از این سخن می‌توان نتیجه گرفت که کودکان، قواعد دستور زبان را اصولاً با توجه به طرحی درون‌گرا - یعنی برنامه‌ای ژنتیکی - در نهاد خود به وجود می‌آورند. از منظر چامسکی، محیط نقشی مهم در فرایند رشد زبانی انسان‌ها دارد، اما این نقش به فعال ساختن الگوهای تعیین‌شده

1. Intrinsic

2. Theory Internalist Semantics

3. Nature

ذاتی زبان محدود است (چامسکی، ۱۳۸۰، صص. ۷۱-۷۵). زبان آموزی کودک نیاز به آموزش ندارد و تنها کافی است که کودک در محیطی که زبان تکلم می‌شود، زندگی کند (خندان، ۱۳۸۴، ص. ۱۸۹).

لازم به توضیح است که میان این دیدگاه و دیدگاهی که قائل به وضع الفاظ آن هم توسط خداوند متعال است، تفاوت وجود دارد. در واقع، در دیدگاهی که قائل به وضع الفاظ آن هم توسط خداوند متعال است، باید به گونه‌ای کاشفیت الفاظ از معانی به خداوند استناد یابد. این موضوع می‌تواند در قالب‌های گوناگونی مانند وحی به انبیاء، الهام مستقیم به بشر و... صورت پذیرد؛ به گونه‌ای که شخص به‌طور فطری از الفاظ برای مقاصد خود استفاده کند. از این رو بدون تردید قرار دادن لفظ خاص برای معنای خاص باید مرجحی داشته باشد تا ترجیح بلامرجح لازم نیاید. بنابراین، نیازی نیست که مرجح آن به ذات لفظ برگردد تا دلالت الفاظ بر معانی ذاتی باشد. این در حالی است که بر اساس دیدگاه ذاتی بودن، در رابطه لفظ و معنا دقیقاً این اتفاق رخ می‌دهد و مرجح به ذات لفظ برمی‌گردد که همین مسئله از جمله ایرادهای وارد به این نظریه است. بنابراین، به هیچ وجه نباید میان این دو دیدگاه خلط مباحثی به وجود آید و تفکیک میان این دو از مسائل بسیار مهم است (نابینا، ۱۴۱۷ق، ج ۱، صص. ۳۰-۳۱).

در حال، ایرادهای مختلفی بر این نظریه وارد شده است که برخی به ایده کلی پذیرش فطرت بازمی‌گردند و برخی به ساختار علمی طرح این نظریه راجع هستند. این ایرادها افزون‌بر برخی ابهام‌های نظریه چامسکی باعث شده است تا امروزه حامیان این دیدگاه در میان زبان‌شناسان چندان پرشمار نباشند. برخی ایرادهای وارد شده بر نظریه چامسکی نسبت به نظریه ذاتی در علم اصول نیز طرح شده‌اند که در بخش بعدی بررسی می‌شوند.

۲.۳. نظریه ذاتی بودن الفاظ در علم اصول

نظریه ذاتی بودن در میان اصولیان هم حامیانی دارد. قائلان به دیدگاه ذاتی بر آن‌اند که میان لفظی خاص با معنایی خاص، پیوندی ذاتی وجود دارد نه اینکه از زمانی، میان این دو رابطه‌ای خارجی وضع شود. از این رو به جای سه هویت لفظ، معنا و رابطه وضعی در نظریه وضعی، یک هویت که همانا حاصل از تنیدگی لفظ و معناست، وجود دارد.

سابقه این نظریه در دنیای اسلام چندان روشن نیست و در باب مبدع این نظریه، میان علمای

اصول اختلاف است. برخی او را عباد بن سلیمان صیمری می‌دانند (مجاهد، بی‌تا، ص. ۲) که از متکلمان ایرانی معتزلی در قرن ۳ است (گذشته، ۱۳۸۴، ص. ۲۴۸). گروهی دیگر از اصولیان نیز وی را سلیمان بن عباد دانسته (سیحانی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص. ۵۸) و از مشایخ شیعه معرفی کرده‌اند (موسوی خمینی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص. ۵۸). گفتنی است که چنین نامی در میان اصحاب ائمه هدی (علیهم‌السلام) نیز یافت می‌شود و در کتاب شریف کافی نیز از او نقل حدیث شده است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۶، ص. ۳۱۰).

نظریه ذاتی در میان علمای معاصر، اندک قائلانی دارد، اما در هیچ‌یک از کتاب‌های مشهور اصول فقه پذیرفته نشده و کتاب‌های مشهور علم اصول مشحون از انتقاد و رد دیدگاه سلیمان یا عباد است. از این رو اهم اعتقادات این نظریه را نیز باید از لابه‌لای کتاب‌های مخالفان آن یافت. این دیدگاه در بسیاری از موارد به نظریه چامسکی شباهت دارد. نظریه چامسکی بیشتر صبغه تجربی دارد، اما مبنای اصولیان تحلیل الفاظ و مباحث فلسفی است.

۱.۲.۳. مدعیات نظریه ذاتی در علم اصول

همان‌گونه که پیش از این گذشت، مهم‌ترین مدعیان نظریه، ذاتی بودن آن است که نسبت میان لفظ و معنا، نسبت ذاتی است و جعل و قراردادی در کار نیست. بر پایه این نظریه اگر قرار بود از هر لفظی، هر معنای وضعی استنباط شود، ترجیح بلامرجح لازم می‌آمد و دلیلی نداشت که بر شیئی نام «در» قرار دهیم و بر دیگری، نام «پنجره» بگذاریم. انسان عقلاً بدون ترجیح و دلیل کاری نمی‌کند و استعمال واژه‌ای خاص برای یک معنا، موضوعی است که به خود زبان و ویژگی‌های آن برمی‌گردد (نابینی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص. ۳۰) و نه به میل و اراده تکلم‌کنندگان به آن زبان. پس اینکه واژه‌ای را «پنجره» نامیده‌اند، به خصوصیات برمی‌گردد که از سویی در شیء نام‌گذاری شده وجود دارد و از سوی دیگر، در ترکیب حروف تشکیل‌دهنده کلمه «پنجره». در غیر این صورت برای مثال، دلیلی نداشت که پنجره لفظی باشد با پنج حرف و «در» که از آن بزرگ‌تر است، از دو حرف تشکیل شود. شکل ساده، اما کاملاً محسوس و ملموس این رابطه میان صوت و معنا را در مواردی می‌توان دید که انتخاب لفظ برای شیئی، حیوان یا فعل خاص به دلیل صدا و آوای خاصی است که از آن صادر می‌شود. برای مثال، نام «جیرجیرک» یا «دارکوب» در زبان فارسی یا فعل «دق‌الباب» در زبان عربی به این شکل نام‌گذاری شده‌اند (سبحانی، ۱۳۸۵، ص. ۵۴). این امر

نسبت واقعی میان لفظ و معنا را نشان می‌دهد.

نتیجه سخن بالا این است که ذهن به محض شنیدن لفظ، خودبه‌خود و بدون نیاز به واسطه‌ای، به معنا رهنمون می‌شود و میان لفظ و معنا هیچ واسطه‌ای وجود ندارد (موسوی خمینی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص. ۵۷)، بلکه معانی از لوازم ذات الفاظ هستند یا اینکه سنخیت میان لفظ و معنا، سنخیتی واقعی است. همان‌گونه که گذشت، چامسکی نیز چنین دیدگاهی دارد. بر اساس این دیدگاه، مردم متوهمانه می‌اندیشند که خود، واضع الفاظاند و حال آنکه این موضوع به دست خداوند متعال است. میان الفاظ و معانی، نسبتی واقعی و طبیعی وجود دارد که در فرایند توأمان مادی و غیبی تعیین می‌شود. مدعیات علوم غریبه و باطنی نیز نسبت ذاتی لفظ و معنا را تأیید می‌کنند؛ زیرا در این علوم هر لفظ و حتی حرفی دارای اثر مخصوصی است (موسوی خمینی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص. ۵۷)؛ به‌طوری‌که حتی از واژگان مترادف هم اثری یکسان ممکن نیست. در علوم غریبه به‌ویژه در ارتباط اعداد و حروف به‌خصوص علم حروف ابجد می‌توان رد پای مشخص از این مسئله دید. در واقع، زبان و اعداد وسایل انتقال افکار و مفاهیم‌اند و این دو با هم پیوندی استوار دارند. به‌عبارت‌دیگر، در شماره‌شناسی، ارزش عددی هر حرفی از الفبا مشخص می‌شود؛ هرگاه اسم به اعداد برگردان شود، روابط میان استعدادها و ظرفیت‌های شخص دانسته می‌شود. صوفیان بر این باور بودند که راز هر حرفی در «عدد» آن است و فرد می‌تواند از طریق آن در عوالم وجود تصرف کند. برای مثال، هنگامی که شخص می‌خواهد یکی از اذکار الهی را تکرار کند، توصیه می‌شود که بر اساس حروف ابجد نامش که معادل با یک عدد می‌شود، آن ذکر را تکرار کند. بر اساس آنچه تاکنون گفته شد، در نگاه ذاتی، فرایند وضع و به‌تبع آن، وضعی هم وجود ندارد. بر اساس این سخن، هم وضع تعیینی و هم تعیینی، مطابق دیدگاه ذاتی بودن مردود هستند. اگر رابطه لفظ و معنا وضعی نیست، پس چه ماهیتی دارد؟ برخی اصولیان به دلیل رابطه علی یا اقتضایی که میان شنیدن لفظ و خطور معنا وجود دارد، به عقلی بودن این رابطه حکم کرده‌اند و گروهی دیگر، به دلیل تلائم ذاتی میان الفاظ و معانی خاص، به چیزی مانند طبعی دانستن این دلالت گرایش یافته‌اند (برای تقریر عقلی، رک. به: فاضل لنکرانی، ۱۳۷۳، ج ۱، ص. ۱۷۶ و برای تقریر طبعی، رک. به: نایینی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص. ۲۹).

افزون بر موارد بالا، از آیه ۲۲ سوره مبارکه روم^۱ نیز می‌توان به نفع این دیدگاه استفاده کرد. آیه شریفه، تفاوت زبان انسان‌ها را در کنار موضوع طبیعی و تکوینی مانند تفاوت رنگ چهره، از آیات صنع الهی می‌داند. براین اساس، زبان موضوعی تکوینی و واقعی است نه وضعی. به عبارت دیگر، ادعای طرف‌داران دیدگاه ذاتی بودن رابطه لفظ و معنا این است که چون مسئله تفاوت رنگ چهره افراد موضوعی تکوینی و ذاتی است و ارتباطی با وضع و قرارداد ندارد و با عنایت به اینکه مسئله اختلاف زبان‌ها نیز در کنار چنین موضوعی که تکوینی و ذاتی است، قرار گرفته، بنابراین، زبان نیز موضوعی تکوینی و ذاتی است. به نظر می‌رسد دلیل این دسته از اشخاص استفاده از قاعده‌ای است که مقرر می‌دارد هنگام تفسیر یک کلمه در متن باید به کلمات اطراف آن نگاه کرد و مطابق با کلمه‌ای که روشن و مشخص است، تفسیر کرد.

۲.۲.۳. آثار حقوقی نظریه ذاتی در علم اصول

گذشت که بر اساس قول به ذاتی بودن، پیوند میان لفظ و معنا، موضوعی واقعی و دارای آثار واقعی است. مهم‌ترین این آثار هم این است که ذهن به محض شنیدن یک لفظ، به‌طور تکوینی به معنای آن رهنمون می‌شود و بدون هیچ وضع و آموزشی، لفظ و معنا دارای پیوند هستند. وقتی الفاظ به دلیل تنیدگی در معانی، امکان تأثیر تکوینی و واقعی دارند، به طریق اولی در عالم اعتبار نیز تأثیرگذاری آن‌ها ممکن است. در واقع، میان موضوع واقعی استعمال لفظ و معنای آن (ایجاد اثر اعتباری عقد) رابطه ذاتی وجود دارد که به نیروی عقل می‌توان آن را شناخت. تاریخ حقوق اسلامی نشان می‌دهد که مقوله لفظ تأثیرگذاری زیادی بر نظام حقوقی اسلامی به‌ویژه در عرصه قراردادها داشته است. با توجه به تأثیرپذیری حقوق مدنی موضوعه ایران از فقه شیعه امامیه، آثار جدی و عمده‌ای در قانون مدنی نیز در این زمینه دیده می‌شود. در این راستا، چنین ملاحظه می‌شود که الفاظ سوای اراده، خود عاملی تعیین‌کننده در تشکیل عقود و ایجاد الزام برای آن‌ها هستند.

لفظ موضوعی واقعی است. درست است که الفاظ در زندگی اجتماعی و حقوقی، نقشی حیاتی و انحصاری دارند، اما این بدین معنا نیست که الفاظ به‌تنهایی و مستقل از عاملی مانند اراده نیز

۱. «وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَالِدَاتُ إِذَا حَمَلْنَ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ».

بتوانند تأثیرگذار باشند. به عبارت دیگر، الفاظ تنها وسیله‌ای برای ابراز اراده هستند و این قصد و اراده باطنی است که رکن سازنده عقد است. به بیان بهتر، لفظ تنها مبین اراده و کاشف از آن است و فراتر از آن نقشی ندارد. بنابراین، اگر کاشف از قصد و اراده باطنی و واقعی نباشد مانند لفظی که از شخص نائم، غافل، هازل، سکران و مانند این‌ها صادر می‌شود، قطعاً تأثیری در انعقاد عقد نخواهد داشت. به همین سبب است که عقد نکاح بنا بر نظر نزدیک به اجماعی فقهای اسلامی، تنها با لفظ و بنا بر قول مشهور، با الفاظ مخصوص منعقد می‌شود (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۲۶۴). برای مثال، ماده ۱۰۶۲ قانون مدنی تأکید دارد که «نکاح واقع می‌شود به ایجاب و قبول به الفاظی که صریحاً دلالت بر قصد ازدواج نماید». در واقع، در این ماده نیز شرط اثر قانونی و شرعی (حلیت) تنها با لفظ، آن هم با لفظی که به صراحت دلالت بر قصد ازدواج و نکاح داشته باشد، مطرح شده است؛ البته مشخص است که لفظ تنها یکی از راه‌های اعلام و ابراز اراده در تشکیل عقد است و در واقع، طریقت دارد نه موضوعیت و راه‌های دیگری مانند فعل، اشاره و کتابت نیز می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد، اما به طور خاص و ویژه در عقد نکاح به دلایل مختلف از جمله اینکه عده‌ای از فقها در تقسیم‌بندی میان معاملات و عبادات، نکاح را جزو عبادیات قرار داده‌اند، معتقدند که نکاح واقع نمی‌شود مگر از طریق ابراز اراده باطنی از طریق لفظ آن هم الفاظ مخصوصی که به آن‌ها اشاره کرده‌اند. این مورد در گذشته در عقود دیگر نیز وجود داشت، اما رفته‌رفته و با فشار شدیدی که عرف به وجود آورد، از آن عقب‌نشینی شد و امروزه به‌هیچ‌عنوان در دیگر عقود به به کار بردن صیغه و لفظ برای انعقاد عقد نیاز نیست چه رسد به اینکه نیاز به به کار بردن الفاظ خاص باشد. به بیان دیگر، امروزه عقود دیگر از هر طریقی قابلیت انعقاد را دارند حتی اگر از طریق معاطات باشد.

با توجه به آنچه تاکنون گذشت، دو نکته مهم در تاریخ فقه امامیه مطرح شده است. نخست، قاعده «توقیفی بودن عقود» که بر اساس آن، تنها عقود و معاملاتی معتبر یا الزام‌آور هستند که توسط شارع تعیین و تأیید شده‌اند؛ یعنی عقود شرعی مانند بیع، اجاره، صلح، جعاله، شرکت و...؛ البته مشخص است که توقیفی بودن عقود به معنای وضع و تعیین از جانب خداوند متعال نیست، بلکه به معنای این است که در زمان شارع، این عقود رایج بوده و شارع هم احکام آن‌ها را بیان کرده است. همچنین، امروزه این قاعده طرف‌دار خاصی ندارد؛ زیرا اصل حاکمیت اراده و آزادی قراردادی از اصول پذیرفته شده در تمام نظام‌های حقوقی است و در نظام حقوقی ما نیز بر اساس

آیاتی مانند «أوفوا بالعقود» و روایاتی از قبیل «المؤمنون (المسلمون) عند شروطهم» و همچنین، ماده ۱۰ قانون مدنی و... پذیرفته شده است. دوم، تشریفاتى بودن انعقاد عقود است که به وابستگی عقد به صیغه شرعی مرتبط است. بر اساس این دیدگاه، عقود و معاملات نه تنها باید در قالب‌ها و نهادهای ویژه‌ای منعقد شوند، بلکه انعقاد آنها نیازمند استفاده از صیغه یا الفاظ مخصوصی است که بدون آنها این اثر ایجاد نخواهد شد. در مفتاح‌الکرامه چنین آمده که ظاهر، حصر تحقق بیع در یکی از سه صیغه مشخص است (عاملی، ۱۳۷۹، ج ۱۲، ص. ۴۸۷). دکتر جعفری لنگرودی (۱۳۰۲-۱۴۰۱) از قاعده توقیفی بودن عقود با عنوان «کاتالوگ عقود» و از تشریفاتى بودن قراردادها با عنوان «صیغ‌العقود» یاد کرده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۲، صص. ۱۶۰-۱۶۵).

اگر الفاظ فاقد معنای تکوینی باشند، این تأکید بر استفاده از لفظ - که به نوعی مستظهر به روایات نیز هست - مورد و مبنایی نخواهد داشت؛ زیرا همان‌طور که سابقاً نیز بیان شد، الفاظ تنها طریقی برای ابراز و اعلام اراده هستند و به هیچ‌عنوان به تنهایی نمی‌توانند سبب تشکیل و انعقاد عقدی شوند. بر این اساس، اگر لفظ و قالب خاص تعیین‌شده از سوی شارع و قانون‌گذار برای بروز اراده وجود نداشته باشد، عقد اساساً معتبر نیست. حتی در حقوق خصوصی کنونی ایران نیز به‌رغم تصویب ماده ۱۰ قانون مدنی و همین‌طور، تغییر نظریه مشهور فقها درباره ارتباط الزام حقوقی با تشریفاتى مانند لفظ مشخص، باز هم آثاری از این شکل‌گرایی دیده می‌شود. ماده ۱۹۲ قانون مدنی، عقد را تنها در مواردی بی‌نیاز از لفظ دانسته است که برای طرفین یا یکی از آنها امکان تلفظ وجود نداشته باشد؛ البته می‌دانیم که درباره ماده مزبور اختلاف نظر فراوان دیده شده است. برای مثال، برخی از حقوق‌دانان معتقدند که استفاده کردن از اشارات و کتابت تنها در صورتی مجاز و ممکن است که امکان استفاده از لفظ وجود نداشته باشد، اما برخی دیگر از حقوق‌دانان معتقدند که این ماده ناظر به حالت غلبه است و در واقع، این ماده بر این اساس که اغلب برای بیان ایجاب و قبول از لفظ استفاده می‌شود، تقریر شده است و بدین معنا نیست که تنها در صورت ناتوانی از بیان الفاظ از طرق دیگر استفاده شود (صفایی، ۱۳۹۶، ص. ۷۴). در واقع، یکی از مهم‌ترین استدلال‌های این دسته از حقوق‌دانان این است که اگر اشاره و کتابت طریقی برای اعلام و ابراز اراده هستند، پس باید بتوانند در تمام حالات و در مورد تمام اشخاص کارگشا باشند و اگر ابراز برای اعلام و ابراز اراده تلقی نمی‌شوند، نباید در هیچ حالتی و شرایطی از آنها استفاده کرد. به نظر

می‌رسد ادله این دسته از حقوق‌دانان منطقی‌تر و درست‌تر است. همین‌طور ماده ۳۳۹، دادوستد (معاطات) را در مرتبه‌ای بعد از بیع، با ایجاب و قبول به رسمیت شناخته است. از میان فقهای تراز اول شیعه، صاحب‌جواهر (۱۲۰۲-۱۲۶۶ق) نیز معتقد است که بیع و دیگر عقود دو قسم هستند؛ بیع با صیغه که لازم و الزام‌آور است و بیع بدون صیغه که چنین نیست (نجفی اصفهانی، ۱۳۶۷، ج ۲، ص. ۲۱۳). در واقع، تأکید فراوان فقه شیعه در عرصه عقود بر لفظ یا لفظ مخصوص نمی‌تواند بدون علت و مبنا یا بی‌ارتباط با نقش ذاتی و واقعی الفاظ در ایجاد آثار حقوقی باشد. اگر الفاظ مخصوص وجود داشته باشند، اثر حقوقی ایجاد می‌شود و اگر وجود نداشته باشند، این اثر مفقود خواهد بود. بنابراین، به نظر می‌رسد بر اساس این دیدگاه و با عنایت به اینکه لفظ، طریقی متعارف در میان مردمان است، در اولویت قرار گرفته است و دیگر راه‌های ابراز اراده در مراتب و مراحل بعدی هستند؛ هرچند این مسئله نمی‌تواند به‌طور دقیق درست باشد؛ زیرا همان‌طور که بیان شد، در هیچ‌یک از عقود به‌جز عقد نکاح، لفظ موضوعیت ندارد و تنها ابزاری برای ابراز و اعلام اراده است.

۳.۲.۳. ایرادات وارد بر نظریه ذاتی بودن الفاظ

در مقابل استدلال‌هایی که در حمایت از نظریه ذاتی در عرصه‌های زبان‌شناختی، کلامی، فقهی و حقوقی صورت گرفته، انتقادات و ایرادهای مهمی نیز بر این نظریه وارد است. از این ایرادات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱. اگر زبان انسان جنبه ذاتی داشته باشد، باید تمام افراد تمام زبان‌ها را بدانند درحالی‌که در عالم خارج چنین نیست. فرد فارسی‌زبان، عربی نمی‌فهمد و برعکس (مظفر، ۱۳۹۵، ج ۱، ص. ۹). اساساً با پذیرش این مبنا، تعدد زبان‌ها نیز توجیه‌ناپذیر است؛ زیرا طبق نظریه ذاتی، هر هویت تنها می‌تواند ذاتی یک لفظ باشد. به همین ترتیب، وجود مترادف‌ها نیز با این نظریه، توجیه‌پذیر نیست. پاسخ نظریه ذاتی ممکن است این باشد که اختلاف زبان‌ها به تفاوت‌های نژادی، اقلیمی و آب‌وهوایی برمی‌گردد و هر فرد ذاتاً به زبان مادری خود عالم است یا آنکه اصل و اساس زبان‌ها موضوعی واحد است که همان زبان واحد، رابطه ذاتی با معانی دارد. برخی از فقها در موضوع الهی دانستن منشأ وضع زبان، چنین دیدگاهی را برگزیده‌اند. از نظر ایشان، زبان عربی ناشی از وضع الهی است و دیگر زبان‌ها، اشتقاق و انحراف از این زبان

هستند (غروی اصفهانی، ۱۳۸۸، صص. ۲۱۳-۲۱۴).

۲. درباره ترجیح بلامرجح بودن انتخاب وضعی الفاظ، برخی از فقها این گونه پاسخ می‌دهند که آنچه محال است، ترجیح بلامرجح است و نه ترجیح بلامرجح و همین مقدار که قدر مشترک علت داشته باشد، کافی است. برای مثال، پزشک به بیمار توصیه می‌کند که برای بهبود درد و بیماری‌اش پیاده‌روی کند. وقتی برای اصل پیاده‌روی علت پیدا شد، دیگر فرقی نمی‌کند که بیمار رو به سوی شمال راه برود یا به سوی جنوب. مثال دیگر این است که وقتی فردی گرسنه است و دو ظرف غذای مشابه در مقابلش دارد، اینکه دست به کدام ظرف ببرد، ترجیح بلامرجح است، اما در عمل اتفاق می‌افتد. حال اگر فرد بدون هیچ دلیلی راه برود یا بی دلیل یک ظرف غذا بردارد، این ترجیح بلامرجح و محال است. به همین ترتیب، همین که اصل نیاز جامعه به زبان و استفاده از لغات برای بیان مقاصد اثبات شد، بحث ترجیح بلامرجح نیز برطرف می‌شود و تفاوتی نمی‌کند که کدام لفظ برای کدام معنا به کار برده شود. افزون‌براین، از منظر محقق خوبی لزومی ندارد که حتماً و همواره، مرجح جنبه ذاتی داشته باشد، بلکه می‌توان موضوع خارجی را نیز به عنوان مرجح در نظر گرفت. برای مثال، خانواده‌ای نام کودک خود را «محمد» می‌گذارند، نه به این دلیل که ذات کودک با این نام عجین است، بلکه به این سبب که نام پدر بزرگ مرحوم طفل، محمد بوده است (خوبی، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص. ۲۸). در مقابل، عده‌ای دیگر از فقها به اشکال نخست گروه نخست چنین پاسخ داده‌اند که تفکیک میان ترجیح و ترجیح، بی دلیل و نارواست؛ زیرا بازگشت ترجیح بلامرجح نیز به ترجیح بلامرجح است. وقتی اصل فعل علت می‌خواهد، خصوصیت نیز نیازمند علت است. هنگامی که از نظر فلسفی اثبات شده است که «کل ممکن یحتاج الی العلة»، این قاعده استثناپذیر نیست و فرقی ندارد که این ممکن، طبیعت باشد یا خصوصیت (سبحانی، ۱۳۸۵، ص. ۵۳). همچنین، به نظر می‌رسد که مدعای نظریه ذاتی این نیست که برای مثال، نام هر کودکی هنگام تولد بر پیشانی او درج شده است، بلکه در عالم واقع و نفس الامر میان وجود آن کودک و نام «محمد» تلائم و رابطه ذاتی وجود داشته و همین باعث شده است که کودک، محمد نامیده شود. حال طریق انتخاب این اسم برای او اهمیتی ندارد. در این زمینه پرسشی که مطرح می‌شود این است که اگر شخصی نام خود را دوست نداشت و اقدام به تغییر آن کرد، چگونه می‌توان رابطه میان آن شخص و اسم

سابق را اثبات کرد؟ در پاسخ باید گفت اولاً، ارتباط کامل آن شخص با اسم سابق به هیچ عنوان از بین نمی‌رود. حتی اگر سالیان سال نیز از تغییر نام او بگذرد، همچنان وی را با هر دو نام یعنی نام قدیم و نام جدید می‌شناسند و حتی عده‌ای او را با همان نام قدیم مورد خطاب قرار می‌دهند. ثانیاً، به فرض اینکه این ارتباط به طور کامل نیز قطع شود، باید گفت که ارتباط ذاتی برخلاف خصوصیت و ویژگی ذاتی قابلیت قطع ارتباط دارد. به بیان دیگر، این ویژگی و خصوصیت ذاتی اشخاص است که امکان گرفتن از آن‌ها را ندارد، اما ارتباط ذاتی آن‌ها با مسائل این چنینی قطعاً با اراده ایشان قطع می‌شود.

۳. نسبت ذاتی و دلالت عقلی یا طبعی میان لفظ و معنا اگر هم وجود داشته باشد، تنها در باب معانی اولیه زبان صادق است و نه معنایی که بعد جعل می‌شوند. برای مثال، هنگامی که واژه «زمین» تنها در معنای کره زمین یا سطح زیر پای افراد به کار می‌رفت، مشمول عموماً نظریه ذاتی می‌شد، اما ورزش فوتبال که به کشور ما آمد، به کارگیری اصطلاحات و ملزومات آن در زبان فارسی لازم شد. از این رو برای فضای بازی فوتبال، اصطلاح «زمین فوتبال» از واژه زمین اخذ و استعمال شد. بنابراین، واژه یادشده دارای معنای جدیدی شد. در اینجا، حقیقی و مجازی بودن معنای لفظ تفاوتی نمی‌کند. تنها مهم این است که از لفظ زمین، مفهوم زمین فوتبال وارد ذهن مخاطب شود. به همین ترتیب، می‌توان اصطلاح «صفقه» را مثال زد. صفقه، دست دادن طرفین یا به عبارت بهتر، کوبیدن دست یک طرف به دست دیگری بوده که هنگام خرید و فروش یا بیعت توسط مردم استفاده می‌شده است. کم‌کم واژه صفقه به جای معنای اولیه خود در معنای مجازی مطلق معامله به کار رفت و رایج شد (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص. ۶۱۷). اصطلاح «خیار تبعض صفقه» در حقوق مدنی امروز ایران، یادگار استفاده از واژه صفقه در معنای بیع است. جالب اینکه، خود لفظ «بیع» نیز داستان مشابهی را پشت سر گذاشته است. این اصطلاحات - که عمدتاً ناشی از عرف‌های خاص و تخصصی هستند - به وجدان با معانی خود رابطه وضعی دارند.

۴. از بعد فقه و حقوق خصوصی هم نظر مشهور فقهای معاصر، لزوم وجود صیغه و لفظ در انشای عقد و ایجاد رابطه حقوقی را رد می‌کند. این موضوع از مواد ۱۰، ۱۹۰، ۲۱۹ و ۳۳۹ قانون مدنی نیز - به صراحت یا اشاره - شایان استنباط است. عقد به تراضی واقع می‌شود و لفظ تنها کاشف از این اراده و تراضی است و به هیچ عنوان جزو ارکان یا شرایط وقوع عقد

نیست. لزوم استفاده از لفظ برای انعقاد و اعتبار عقد (صیغ العقود) تنها ناشی از ضرورت‌های اجتماعی عصر خود بوده که در زمان کنونی به تاریخ پیوسته است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص. ۳۹۳). در واقع، امروزه بسیاری از معاملات به شکل معاطاتی و تقریباً همه آن‌ها بدون صیغه منعقد می‌شوند. همچنین، فقهای معاصر منحصر بودن عقود معتبر به عقود عصر شارع را رد کرده‌اند. عده‌ای از فقها درباره کسی که به دیگری اذن زراعت در زمین خود می‌دهد، به شرط تقسیم حاصل به نسبت نصف یا ثلث و... حکم به صحت داده‌اند اگرچه آن را مزارعه مصطلح نمی‌دانند. دلیل ایشان، عقلایی بودن معامله و انحصار نداشتن معاملات در عقود خاص شرعی است. از نظر ایشان، تمام معاملات عقلایی صحیح و معتبرند مگر اینکه دلیل خاصی برخلاف آن وجود داشته باشد (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۷ق، ج ۵، ص. ۲۹۶). ماده ۱۰ قانون مدنی نیز در بیان اصل آزادی قراردادها صراحت دارد و به این ترتیب، اندیشه توقیفی یا تشریفاتی بودن عقود را به کناری نهاده است. از منظر قائلان به تأثیر ذاتی الفاظ در نظام فقهی و حقوقی می‌توان چنین پاسخ داد که اولاً، به دلایلی که پیش از این گفته شد - مانند مواد ۱۹۲ و ۳۳۹ قانون مدنی - دلیل قطعی بر کنار گذاشتن صیغ العقود در قانون مدنی وجود ندارد. ثانیاً، حتی اگر معاطات را عقد بدانیم و اعتبار معاملات بدون صیغه را در حد عقود شرعی بدانیم نیز استدلال مخالفان ناتمام است. نهایت آنچه از این استدلال برداشت می‌شود، این است که عقود بدون صیغه، همان اثر حقوقی را دارند که ایجاب و قبول لفظی واجد آن است؛ یعنی آن رابطه‌ای که به طور ذاتی و تکوینی میان صیغه و انشای عقد هست، به طور وضعی و اعتباری میان معاطات و انشا نیز در نظر گرفته شده است. ثالثاً، تأثیر به‌کارگیری لفظ در ایجاد اثر حقوقی و حتی تکوینی را در عقد «نکاح» به‌وضوح می‌توان دید. به دلیل ماهیت تعبدی این عقد است که برای مثال، حتی برخی از فقها نیز که در علم اصول، رابطه میان لفظ و معنا را قراردادی و وضعی دانسته‌اند و در فقه، برخلاف مشهور فقهای متقدم، وجوب صیغه، لفظ، عربیت و ماضویت را در عقود و معاملات شرط نمی‌دانند، در عقد نکاح، قائل به لزوم تلفظ و استفاده از زبان عربی - جز در صورت عجز از تکلم به عربی - شده‌اند (موسوی خمینی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، صص. ۵۴، ۲۰۴، ۲۱۹ و ۲۲۲؛ موسوی خمینی، بی‌تا، ج ۲، ص. ۲۴۶). این نگاه توقیفی و تعبدی به عقد نکاح و عوارض آن موجب تفاوت روش استنباط در این عقد و

احکام ویژه‌ای شده است. برای مثال، برخی فقها حلیت فروج را موضوعی توقیفی دانسته‌اند که در خصوص آن باید در محدوده نص توقف کرد (کرکی، ۱۴۱۱ق، ج ۱۳، ص. ۱۸۵). در مجموع، به نظر می‌رسد که از لحاظ زمانی می‌توان تأکید فقهای متقدم - که در قانون مدنی ایران بازتاب یافته است - بر لزوم انعقاد عقد با لفظ را با قول به نظریه ذاتی تحلیل کرد.

نتیجه‌گیری

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، مبانی تحلیلی نظریه ذاتی چندان ضعیف نیست. همچنین، این نظریه در تبیین و تحلیل برخی موارد، مفید و راهگشاست که موارد زیر از آن جمله است.

۱. نظریه ذاتی به خوبی می‌تواند ریشه تکوین زبان انسانی - دست‌کم یک زبان - را توضیح دهد. پذیرش اینکه کلیت زبان، فرایندی انسانی و تعینی است که در طول زمان ایجاد شده و تکامل یافته است، تا اندازه‌ای دشوار به نظر می‌رسد؛ به‌ویژه این موضوع با آیات کتاب خدا در سخن گفتن آدم و حوا پیش و پس از هبوط سازگاری ندارد. ممکن است گفته شود این سخن گفتن لفظی بوده؛ همچنان‌که در قرآن کریم از سخن گفتن ذریه آدم پیش از خلقت یاد شده است؛ «الست بربکم قالوا بلی» که مفسران بیان داشته‌اند این سخن گفتن و عهد گرفتن تکوینی و فطری است. برخی از فقها نیز به مناسبت بحثی دیگر در بیان ماهیت و ریشه زبان به این موضوع اشاره و به سخن گفتن آدم و حوا استناد می‌کنند (صدر، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص. ۸۶). در واقع، پذیرش ناقص بودن زبان تا مقطعی به معنای ناقص بودن ارتباط و اندیشه انسان در آن مقطع و در نتیجه، خروج افراد آن عصر از چهارچوب مفهوم «نطق» است.
 ۲. نظریه ذاتی می‌تواند علت تأکیدی را که در فقه و حقوق خصوصی ایران بر لزوم به‌کارگیری تشریفات لفظی در معاملات وجود دارد، به خوبی تبیین کند. این موضوع به‌ویژه از لحاظ تاریخ حقوق دارای ارزش فراوان است.
- با این حال، انتقادات بنیادینی از جمله موارد زیر نسبت به آن صورت گرفته که در مجموع، باعث ناکامی و عدم اقبال به این نظریه شده است.

۱. مهم‌ترین و عمومی‌ترین انتقاد از این نظریه این است که اگر ذاتی بودن لفظ برای معنا پذیرفتنی باشد، همه انسان‌ها باید در فهم دلالت‌های زبانی مشترک باشند یا حتی اختلاف در زبان انسان‌ها وجود نداشته باشد در حالی که فرد ناآشنا به زبان، طبیعتاً از کلمات و جملات آن

زبان چیزی فهم نمی‌کند. به‌طور کلی، طبق نظریه ذاتی نباید جهل به زبان - حتی واژه‌های زبان مادری - وجود داشته باشد؛ زیرا ذاتی بودن لفظ برای معنا مستلزم خطور معنا به محض شنیدن لفظ است حال آنکه در عمل، روشن است که افراد، بسیاری از زبان‌ها و حتی معنای بسیاری از لغات زبان مادری خود را نمی‌دانند و از همین رو وجدان به رابطه غیرذاتی میان این دو هویت شهادت می‌دهد. به نظر می‌رسد که این انتقاد عملاً با پاسخ مناسبی مواجه نشده است. همین ایراد در مغرب‌زمین نیز به تئوری چامسکی وارد شده و یکی از دلایل اصلی رواج نیافتن نظریه او بوده است.

۲. ایراد مهم دیگری که پذیرش نظریه ذاتی را با چالش روبه‌رو می‌سازد، نام‌گذاری و اطلاق مفاهیم جدید است. در این موارد نیز به وجدان می‌دانیم که نام‌گذاری بر اساس فرایندهای رایج تعیینی یا تعینی صورت می‌گیرد و موضوع مبهم یا رازآلودی - که از ذاتی بودن رابطه حکایت کند - در میان نیست. به عبارت دیگر، نمی‌توان ذاتی بودن را جز در الفاظ اولیه زبان پذیرفت. برای مثال، واژه زمین اگر در معنای کره زمین یا سطح زیر پای افراد به کار رود، جزو الفاظ اولیه زبان است، اما هنگامی که این واژه در معنای زمین فوتبال استفاده می‌شود، ذاتی بودن نسبت آن با معنا را نمی‌توان پذیرفت؛ زیرا وضع این واژه برای این معنا کاملاً قابل درک و وجدانی است. بر همین اساس، استعمال‌های مجازی یا ثانویه زبان اساساً نمی‌توانند جنبه ذاتی داشته باشند. به نظر می‌رسد که رد شدن نسبت ذاتی در برخی اطلاقات به معنای رد شدن کلی نسبت ذاتی در زبان است؛ زیرا اگر نسبت غیروضعی میان لفظ و معنا وجود داشته باشد، باید میان همه الفاظ زبان باشد. در واقع، با دیدن فرایند وضع لغات تازه به وجدان درمی‌یابیم که رابطه ذاتی میان لفظ و معنا در کار نیست. استعمال غالب مفاهیم و واژه‌های حقوقی نیز به همین ترتیب است. پیش از این درباره ثانویه بودن معنای کنونی الفاظی مانند بیع و صفقه سخن گفته شد. همین حالت با وضوح بیشتری درباره مفاهیم جدیدتر حقوقی مانند مفاهیم مورد بحث در حقوق عمومی قابل تشخیص است. مردم سه سده پیش، یا اساساً درکی از مفاهیمی مانند «قدرت»، «صلاحیت»، «قانون»، «مجلس»، «دولت» و... نداشتند یا تلقی آنان از این واژه‌ها متفاوت از معنای امروزی آن‌ها بود. به همین ترتیب، همین واژه‌ها ممکن است امروزه در کشورها یا نظام‌های حقوقی مختلف، معانی متفاوتی داشته باشند. اگر فهم معنای الفاظ

حقوقی ذاتی بود، نباید چنین اختلاف یا جهلی وجود می‌داشت و تفاوت زمان و مکان نمی‌توانست موجب تفاوت در درک معنای این الفاظ شود. برای مثال، قدرت در معنای مرسوم اصطلاحی، «توانایی در اجبار دیگران طبق اراده خود» است درحالی‌که روشن است که معنای تخصصی این واژه در حقوق عمومی از معنای پیش‌گفته خاص‌تر است و به حوزه توانایی‌ها و اختیارات دولت محدود می‌شود. ذاتی دانستن رابطه لفظ قدرت با این معنای جدید، خلاف درک اهل لغت است.

پژوهش حاضر در راستای بررسی نظریه ارتباط ذاتی میان الفاظ و معانی به رشته تحریر درآمد که با عنایت به مطالب معنونه و با توجه به بیان ایرادهای متعددی که درباره این نظریه و در راستای رد آن بیان شد، نه نظریه ذاتی را می‌توان پذیرفت و نه قسیم آن، نظریه وضع تعینی عرفی را. به عبارت دیگر، هنگامی که مدعی طرفداران نظریه ذاتی را در کنار ایرادهایی که به آن وارد است و طرفداران توان پاسخ به آن‌ها را ندارند، قرار می‌دهیم، به نظر می‌رسد که تأیید این نظریه از منظر نویسندگان شایان تحقق نیست و امکان پذیرش آن وجود ندارد. از این‌روست که برخی اصولیان شیعه به پذیرش نظریه وضع الهی گرایش یافته‌اند که هم‌توان تبیین فلسفی-اعتقادی ویژگی نطق در انسان را دارد و هم از ایرادات جدی نظریه ذاتی عاری است. بر اساس این نظریه، واضع زبان نه یک فرد خاص است و نه عرف مردم در طول زمان، بلکه خداوند حکیم و قدیر مطلق، زبان را وضع کرده و در ادامه، قدرت وضع را در نهاد انسان‌ها به ودیعه گذاشته است. همان‌گونه که پیش از این گذشت، میرزاحمدحسین نایینی پیشگام طرح این نظریه در اصول فقه شیعه است.

منابع

- ۱) قرآن کریم.
- ۲) اتکینسون، ریتا، هوکسما، نولن، داریل، سوزان و بم، اسمیت، ادوارد و اتکینسون، ریچارد (۱۳۸۵). زمینه روان‌شناسی هیلگارد (محمدنقی براهنی، رضا زمانی، مهرداد بیگ، بهروز بی‌رشک و مهرناز شهرآرای، مترجمان). چاپ ۱۰، تهران: رشد.
- ۳) افشار، سجاد (۱۳۹۳). مبانی معناشناختی حقوق اسلامی. فصلنامه مطالعات اسلامی فقه و اصول، سال ۴۶، شماره ۹۸، صص. ۳۰-۹. doi:10.22067/FIQH.V46I18.20207
- ۴) پارسا، محمد (۱۳۷۴). زمینه روان‌شناسی. چاپ ۲۴، تهران: بعثت.
- ۵) جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۲). صد مقاله در روش تحقیق علم حقوق. چاپ ۱، تهران: گنج دانش.
- ۶) جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۶). الفارق (جلد ۱). چاپ ۱، تهران: گنج دانش.
- ۷) چامسکی، نوام (۱۳۸۰). دانش زبان ماهیت منشأ و کاربرد آن (علی درزی، مترجم). چاپ ۱، تهران: نشر نی.
- ۸) خاتمی سبزواری، سید حسین و محمدی دمنه، سید محمدحسین (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی تبیین نسبت لفظ و معنا از دیدگاه سوسور و محمدباقر صدر. فصلنامه علمی فقه و اصول، دوره ۵۴، شماره ۱۲۸، صص ۸۵-۱۰۴. doi:10.22067/JFIQH.2020.16093
- ۹) خراسانی، محمد کاظم (۱۴۰۹ق). کفایه الاصول (محمدحسین نجفی دولت آبادی اصفهانی، مترجم). (جلد اول). قم: نشر مؤلف.
- ۱۰) خندان، علی‌اصغر (۱۳۸۴). نگاهی به ابعاد نظریه فطرت و فطری بودن زبان. قبسات، دوره ۱۰، شماره ۳۶، صص. ۱۷۳-۱۸۹.
- ۱۱) خوش‌منش، ابوالفضل (۱۳۹۶). رابطه لفظ و معنا در ساختار نظم‌آهنگ قرآن کریم. دو فصلنامه علمی پژوهشی کتاب‌قیم، دوره ۷، شماره ۱۷، صص ۷۷-۱۰۰.
- ۱۲) خویی، سیدابوالقاسم (۱۴۱۹ق). دراسات فی علم‌الاصول (جلد ۱). قم: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی.
- ۱۳) سبجانی، جعفر (۱۳۸۵). تقریرات فارسی دوره ششم خارج اصول، مبحث الفاظ. جلسه ۱۱. <http://1zokr.com/forums/showthread.php?t=94>
- ۱۴) سبجانی، جعفر (۱۴۳۱ق). المبسوط فی اصول‌الفقه (جلد ۱). قم: مؤسسه امام‌صادق (علیه‌السلام). <http://lib.eshia.ir/26543/1/58/%D8%AF%D9%84%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%87%D8%A7>

- ۱۵) شاهنوش فروشانی، محمدعبدالصالح (۱۴۰۲). تبیین کاربست «اصول حقوقی» به منظور حفظ تمامیت نظام قانونی در برابر کاربست «اصول لفظی» به منظور کشف مراد قانون‌گذار. پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، دوره ۲۴، شماره ۴، صص. ۶۴۷-۶۷۴. doi:10.30497/LAW.2023.245526.3463
- ۱۶) صدر، سیدمحمدباقر (۱۴۱۷ق). بحوث فی علم الاصول (سیدمحمود هاشمی، محقق). (جلد ۱). چاپ ۳، قم: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی.
- ۱۷) صدر، سیدمحمدباقر (۱۴۲۲ق). دروس فی علم الاصول (محسن غروی‌ان و عبدالجواد ابراهیمی شاهرودی، مترجمان). (جلد ۱). چاپ ۳، قم: دارالعلم.
- ۱۸) صدوق، محمدبن علی بن حسین بن موسی بن بابویه (۱۳۹۷). علل الشرایع (سیدمحمدجواد ذهنی تهرانی، مترجم). (جلد ۱). چاپ ۱۳، تهران: مؤمنین.
- ۱۹) صفایی، حسین، (۱۳۹۶). حقوق مدنی. چاپ ۲۸، تهران: میزان.
- ۲۰) طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم (۱۴۱۷ق). العروة الوثقی (جلد ۵). قم: مؤسسه النشرالاسلامی.
- ۲۱) طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۶۵). حاشیة الکفایة (جلد ۱). چاپ ۱، قم: بنیاد علمی فکری علامه طباطبایی.
- ۲۲) الطریحی النجفی، فخرالدین (۱۳۷۵). مجمع البحرین (جلد دوم). تهران: مرتضوی.
- ۲۳) طبیب، محمدتقی (۱۳۷۴). جزمیت‌های زبان فارسی و توسعه. مجموعه مقالات سومین کنفرانس زبان‌شناسی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۲۴) عاملی، سیدجوادبن محمد (۱۳۷۹). مفتاح الکرامة فی شرح قواعدالعلامة (جلد ۷). دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۲۵) غروی اصفهانی، مهدی (۱۳۸۸). رساله فی وجه اعجاز کلام‌الله‌المجید. کتاب رسایل شناخت قرآن (حسین مفید، محقق)، چاپ ۱، تهران: منیر.
- ۲۶) فخر رازی، محمدبن عمر (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر (علی اصغر حلبی، مترجم) (جلد ۲). چاپ ۲، تهران: اساطیر.
- ۲۷) قافی، حسین و شریعتی، سعید (۱۳۹۶). اصول فقه کاربردی (جلد ۱). چاپ ۳۵، تهران: سمت.
- ۲۸) کاملان، محمدصادق و یزدانی‌فر، صالحه (۱۳۹۲). دلالت الفاظ بر معانی از دیدگاه اصولیان و زبان‌شناسان. مطالعات اسلامی، دوره ۴۵، شماره ۴، صص. ۱۲۵-۱۴۹. doi:10.22067/FIQH.V0I0.12518
- ۲۹) کلینی رازی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۵). الاصول من الکافی (جلد ۶). چاپ ۴، تهران: دارالکتب‌الاسلامیة
- ۳۰) گذشته، ناصر (۱۳۸۴). اندیشه‌های تنزیهی عبادبن سلیمان. مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۲، شماره ۷۷،

صص. ۲۴۷-۲۵۴.

- ۳۱) لنکرانی، فاضل (۱۳۷۳). ایضاح الکفایه (جلد اول). قم: دارالکتاب.
- ۳۲) مجاهد، سیدمحمد (بی‌تا). مفاتیح‌الاصول (نسخه نرم‌افزار نور). قم: مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام).
- ۳۳) محقق کرکی، علی‌بن‌حسین (۱۴۱۱ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد (جلد سیزدهم). چاپ سوم، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
- ۳۴) مظفر، محمدرضا (۱۳۹۲). اصول‌الفقه (محسن غروی‌ان، مترجم). (جلد ۱). چاپ ۱۲، قم: دارالفکر.
- ۳۵) مظفر، محمدرضا (۱۳۹۸). المنطق (علی شیروانی، مترجم). (جلد ۱). چاپ ۲۸، قم.
- ۳۶) موسوی بجنوردی، سیدمحمد (۱۳۹۷). علم اصول (جلد اول). چاپ دوم، تهران: مجد.
- ۳۷) موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۵). تحریرالوسیله (جلد ۲). قم: قدس محمدی.
- ۳۸) موسوی خمینی، سیدمصطفی (۱۴۱۸ق). تحریرات فی‌الاصول (جلد ۱). چاپ ۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام‌خمینی (رحمت‌الله‌علیه).
- ۳۹) نایینی، محمدحسین (۱۴۱۷ق). فوائداصول (محمدعلی کاظمی خراسانی، محقق). (جلدهای ۱ و ۲). چاپ ۶، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۴۰) نجفی اصفهانی، محمدحسن (۱۳۶۷). جواهرالکلام فی شرح شرایع‌الاسلام (جلد ۲۲). چاپ ۱، تهران: دارالکتب‌الاسلامیه.
- ۴۱) نورمفیدی، سیدمجتبی (۱۳۹۱). درس خارج فقه.

- 42) Chomsky, Noam (2002). On Nature and Language, Adriana Belletti & Luigi Rizzi (Ed), First Published, Cambridge: Cambridge University Press.
- 43) Gauker, Christopher (2003). Words without Meaning, First Published, Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts.
- 44) McGilvray, James (1998). "Meanings Are Syntactically Individuated and Found in the Head", in Mind and Language, Vol 13, Issue 2.

References

- 1) The Holy Quran.
- 2) Afshār, Sajjad (1393 SH). Mabāni-ye ma'nāšenākti-ye hoqūq-e eslāmī [Semantic Foundations of Islamic Law]. *Faslnāme-ye moṭāla'āt-e eslāmī feqh va oṣūl* [Islamic Studies Journal of Jurisprudence and Principles], 46, 98, pp. 30-9. doi:10.22067/FIQH.V46I18.20207 [in Persian].
- 3) Āmelī, Sayyed-Jawād b. Moḥammad (1379 SH). *Miftāḥ al-Karāma fī Šarḥ-e Qawā'ed al-'Allāma* (Vol. 7). Qom: Daftar-e Enteshārāt-e Eslāmī va-basteh be Jāme'eh Modarresin-e Ḥawzeh 'Elmieh Qom [in Arabic].
- 4) Atkinson, Rita, Hūksmā, Nūlen, Dārīl, Sūzān & Bem, Smit, Edvard & Atkinson, Rīchārd (1385 SH). *Zamīne-ye ravānšenāsī-ye Hilgārd* [Hilgard's Introduction to Psychology] (Moḥammadnaqi Barāhani, Rezā Zamāni, Mehrdād Bik, Behruz Birašk & Mehrnāz Šahrārāy, Translators). 10th ed., Tehran: Rošd. [in Persian].
- 5) Chomsky, Noam (1380 SH). *Dāneš-e zabān māhiyat menšā va korbord-e ān* [Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use] ('Alī Darzī, Translator). 1st ed., Tehran: Našr-e Nī. [in Persian].
- 6) Chomsky, Noam (2002). *On Nature and Language*, Adriana Belletti & Luigi Rizzi (Ed), First Published, Cambridge: Cambridge University Press.
- 7) Faḫr Rāzī, Moḥammad b. 'Omar (1420 AH). *al-Tafsīr al-Kabīr* ('Alī-Ašghar Ḥalabī, translator) (Vol. 2). 2nd edition, Tehran: Asāṭīr [in Arabic].
- 8) Gauker, Christopher (2003). *Words without Meaning*, First Published, Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts.
- 9) Gharavī Ešfahānī, Mahdī (1388 SH). *Resāleh fī Vajh-e E'jāz-e Kalām-Allāh al-Majīd. Ketāb-e Rasā'el-e Šenākht-e Qur'ān* (Hosayn Mofīd, Moḥaqqueq), 1st edition, Tehran: Monīr [in Arabic].
- 10) Gozašteḥ, Nāšer (1384 SH). *Andīše-hā-ye Tanzīhī 'Abbād b. Soleymān* [The Purifying Thoughts of 'Abbād b. Soleymān]. *Maqālāt va Barresī-hā*, Vol. 2, No. 77, pp. 247-254 [in Persian].
- 11) Ja'fari Langarūdī, Moḥammadja'far (1382 SH). *Šad maqāle dar reše-ye taḥqīq-e 'elm-e hoqūq* [Hundred Articles on Research Methodology in Legal Science]. 1st ed., Tehran: Ganj-e Dāneš. [in Persian].
- 12) Ja'fari Langarūdī, Moḥammadja'far (1386 SH). *Al-fāreq* (Vol. 1). 1st ed., Tehran: Ganj-e Dāneš. [in Persian].
- 13) Kāmelān, Moḥammad-Šādeq & Yazdānī-Far, Šāleḥeh (1392 SH). *Dalālat al-Alfāz bar Ma'ānī az Dīdehgāh-e Oṣūliyān va Zabānšenāsān* [The Significance of Words in the Perspectives of Usulists and Linguists]. *Moṭāle'āt-e Eslāmī*, Vol. 45, No. 4, pp. 125-149. doi:10.22067/FIQH.V0I0.12518 [in Persian].
- 14) Kātāmī Sabzevārī, Seyyed Ḥoseyn & Moḥammadī Damane, Seyyed Moḥammadḥoseyn (1399 SH). *Barrasī-ye taṭbīqī-ye tabyīn-e nesbat-e lafz va ma'nā az didgāh-e Sossur va Moḥammadbāqer Šadr* [Comparative Study of the Explanation of the Relationship Between Word and Meaning from the Perspectives of Saussure and Mohammad Baqir al-Sadr]. *Faslnāme-ye 'elmī feqh va oṣūl* [Scientific Quarterly of Jurisprudence and Principles], 54, 128, pp. 85-104. doi:10.22067/JFIQH.2020.16093 [in Persian].

- 15) Khandān, 'Alī-aşgar (1384 SH). Negāhī be ab'ād-e nazārī-ye fetrat va fetrī būdan-e zabān [A Look at the Dimensions of the Theory of Innate Nature and the Innateness of Language]. Qabasāt, 10, 36, pp. 173-189. [in Persian].
- 16) Khū'ī, Seyyedabūlqāsem (1419 AH). Dorāsāt fi 'elm al-oşūl. Vol. 1. Qom: Mo'assese-ye Dā'erat-al-ma'āref-e Feqh-e Eslāmī. [in Arabic].
- 17) Kolaynī Rāzī, Moḥammad b. Ya'qūb (1365 SH). al-Oşūl min al-Kāfī (Vol. 6). 4th edition, Tehran: Dār al-Kotob al-Eslāmiya [in Arabic].
- 18) Qorāsānī, Moḥammad Kāzem (1409 AH). Kefāyat al-oşūl (Moḥammadḥoseyn Najafī Dowlatābādī Eşfahānī, Translator). Vol. 1. Qom: Naşr-e Mo'allef. [in Arabic].
- 19) Qoşhmaneş, Abolfazl (1396 SH). Rabṭa-ye lafz va ma'nā dar sāktār-e nazm-āhang-e Qur'ān-e Karīm [The Relationship of Word and Meaning in the Rhythmic Structure of the Holy Quran]. Do faslnāme-ye 'elmī pažuheşī ketāb-e qayem [Scientific Research Journal of the Book of Qayem], 7, 17, pp. 77-100. [in Persian].
- 20) Lanqārānī, Fāzel (1373 SH). Eizāḥ al-Kifāya (Vol. 1). Qom: Dār al-Ketāb [in Arabic].
- 21) McGilvray, James (1998). "Meanings Are Syntactically Individuated and Found in the Head", in Mind and Language, Vol 13, Issue 2.
- 22) Moḥaqqueq Karakī, 'Alī b. Ḥosayn (1411 AH). Jāme' al-Maqāşed fi Şarḥ-e al-Qawā'ed (Vol. 13). 3rd edition, Qom: Mo'asseseh Āl al-Bayt (a) [in Arabic].
- 23) Mojāhed, Sayyed Moḥammad (n.d.). Mefātiḥ al-Oşūl (Noor software version). Qom: Mo'asseseh Āl al-Bayt ('Alayhem al-Salām) [in Arabic].
- 24) Moẓaffar, Moḥammad-Rezā (1392 SH). Oşūl al-Feqh (Moḥsen Gharaviān, translator) (Vol. 1). 12th edition, Qom: Dār al-Fekr [in Arabic].
- 25) Moẓaffar, Moḥammad-Rezā (1398 SH). al-Manteq ('Alī Şirāvānī, translator) (Vol. 1). 28th edition, Qom [in Arabic].
- 26) Mūsavī Bojnordī, Sayyed Moḥammad (1397 SH). 'Elm-e Oşūl (Vol. 1). 2nd edition, Tehran: Mojd [in Arabic].
- 27) Mūsavī Komeynī, Sayyed Moştāfā (1418 AH). Taḥrīrāt fi al-Oşūl (Vol. 1). 1st edition, Tehran: Mo'asseseh Tanzīm va Naşr Āthār-e Emām Komeynī [in Arabic].
- 28) Mūsavī Komeynī, Sayyed Rūḥ-Allāh (1385 SH). Taḥrīr al-Wasila (Vol. 2). Qom: Qods Moḥammadī [in Arabic].
- 29) Nā'inī, Moḥammad-Ḥosayn (1417 AH). Favā'ed al-Oşūl (Moḥammad-'Alī Kāzemī Qorāsānī, researcher) (Vols. 1 & 2). 6th edition, Qom: Daftar-e Enteşārāt-e Eslāmī [in Arabic].
- 30) Najafī Eşfahānī, Moḥammad-Ḥasan (1367 SH). Javāher al-Kalām fi Şarḥ-e Şarāye' al-Eslām (Vol. 22). 1st edition, Tehran: Dār al-Kotob al-Eslāmiya [in Arabic].
- 31) Nūrmofidī, Sayyed Mojtabā (1391 SH). Dars-e Kāreğ Feqh [in Persian].
- 32) Pārsā, Moḥammad (1374 SH). Zamīne-ye ravānşenāsī [Introduction to Psychology]. 24th ed., Tehran: Ba'that. [in Persian].
- 33) Qāfī, Ḥoseyn & Şarī'atī, Sa'īd (1396 SH). Oşūl-e Feqh-e Kārburdī (Vol. 1). 35th

- edition, Tehran: SAMT [in Persian].
- 34) Şadr, Seyyed Moḥammadbāqer (1417 AH). Boḥūth fi 'elm al-oşūl (Seyyedmaḥmūd Hāšemī, Researcher). Vol. 1. 3rd ed., Qom: Mo'assese-ye Dā'erat-al-ma'āref-e Feqh-e Eslāmī. [in Arabic].
 - 35) Şadr, Seyyed Moḥammadbāqer (1422 AH). Dorūs fi 'elm al-oşūl (Moḥsen Ğaraviān & 'Abdoljavād Ebrāhīmī Šāherūdī, Translators). Vol. 1. 3rd ed., Qom: Dār al-'elm. [in Arabic].
 - 36) Şadūq, Moḥammadben'alībenḥoseynbenmūsābenbābaveyh (1397 SH). 'Elal-al-şarāye' (Seyyedmoḥammadjavād Zehnī Tehrānī, Translator). Vol. 1. 13th ed., Tehran: Mo'menin. [in Persian].
 - 37) Şafā'ī, Ḥoseyn (1396 SH). Ḥoqūq-e madanī [Civil Law]. 28th ed., Tehran: Mizān. [in Persian].
 - 38) Shahnoosh Forooshani, Mohammad Abdossaleh (1402 SH). Tabīyn-e kārbest-e "oşūl-e ḥoqūqī" be-manzūr-e ḥefz-e tamāmīyat-e nezām-e qānūnī dar barābar-e kārbest-e "oşūl-e lafzī" be-manzūr-e kaşf-e morād-e qānūngożār [Clarifying the Utilization of "Legal Principles" for Preservation of Legal System Integrity, against Utilization of "Literal Principles" for Discovering Legislators' Intention]. Pażūheş'nāme-ye Hoqūq-e Islāmī [Journal of Islamic Law Research], 24, 4, pp. 647-674. doi:10.30497/LAW.2023.245526.3463 [in Persian].
 - 39) Soḥbānī, Ja'far (1385 SH). Taqrīrāt-e fārsī-ye dowre-ye šeşom k̄arej oşūl, mabḥas al-fāz [Persian Reports of the Sixth Course on Fiqh Principles, Topic: Terms]. Session 11. [in Persian].
 - 40) Soḥbānī, Ja'far (1431 AH). Al-mabsūṭ fi oşūl al-feqh. Vol. 1. Qom: Mo'assese-ye Emām Şādeq ('alayhi as-salām). [in Arabic].
 - 41) Ṭabāṭabā'ī Yazdī, Seyyed Moḥammad Kāzem (1417 AH). Al-'orwa al-votqā. Vol. 5. Qom: Mo'assese-ye Naşr al-Eslāmī. [in Arabic].
 - 42) Ṭabāṭabā'ī, Sayyed Moḥammad-Ḥosayn (1365 SH). Ḥāşīya al-Kifāya (Vol. 1). 1st edition, Qom: Bonyād-e 'Elmī Fekri 'Allāmeḥ Ṭabāṭabā'ī [in Arabic].
 - 43) Ṭayyeb, Moḥammad-Taqī (1374 SH). Jazamīthā-ye Zabān-e Fārsī va Towse'eh [Definiteness in the Persian Language and Development]. Majmū'eh Maqālāt-e Sewwomīn Konferāns-e Zabānşenāsī, Tehran: Dāneşgāh-e 'Allāmeḥ Ṭabāṭabā'ī [in Persian].
 - 44) Ṭurayḥī Najafī, Fakhr-al-Dīn (1375 SH). Majma' al-Baḥrayn (Vol. 2). Tehran: Mortazavī [in Arabic].